

Makale türü / Article type: Araştırma / Research

Artvin İli, Şavşat İlçesi, Yukarı Koyunlu (Süles) Köyünden Derleme Sözlüğü'ne Katkılar

Contributions from Yukari Koyunlu (Sules) Village in Savsat District of Artvin Province to Dictionary Compilation

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Güzel

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ferdiguzel@bayburt.edu.tr; (ORCID:0000-0002-5601-5661)

Dr. Öğr. Üyesi Kürşad Kara

Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
kkara@bayburt.edu.tr; (ORCID: 0000-0002-8190-5180)

Özet

Bu çalışmanın amacı somut olmayan kültür mirasından biri olan söz varlığını derlemek ve kayıt altına almaktır. Söz varlığını tespit etmek için saha Artvin ili, Şavşat ilçesi, Yukarı Koyunlu köyü (Süles) olarak belirlenmiştir. Bu köyün belirlenmesindeki temel etkenler; köyün dağ köyü olması, merkezden uzak olduğu için ağız özelliğini koruyor olması ve bugüne kadar benzer türde yapılan araştırmalarda bu yöreye ait doğrudan bir derlemenin yapılmamasıdır. Nitel araştırma modeline göre hazırlanmış bu çalışmada kültür analizi deseni kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Derleme Sözlüğü'nde olmayan kelimelere rastlanılmıştır. Ayrıca daha önce yapılan çalışmalarda derlenen bazı kelimelerin anlamlarında yanlışlığın olduğu görülmüştür. Son olarak da daha önce tespit edilen bazı kelimelerin farklı anlamları da ortaya konmuştur. Derlenen kelimeler, Şavşat ilçesine bağlı olan Yukarı Koyunlu köyünün Doğu grubu ağızlarının özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Yukarı Koyunlu ağızında başta Gürcüce olmak üzere bazı yabancı kökenli kelimelerin varlığının tespiti bu yörenin tarihi geçmişi hakkında da bizlere birçok ipucu vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Artvin, Şavşat, Yukarı Koyunlu, Söz Varlığı

JEL Sınıflandırması: Z13

Abstract

The purpose of this study is to compile and record the vocabulary which is one of the intangible cultural heritage. In order to determine the vocabulary, Yukari Koyunlu (Sules) village in Savsat district of Artvin province was selected as the area. The main factors in determining this village are that it is a mountain village, and it has preserved its localism as it is far from the centre, and there has not been a direct compilation in similar researches up to the present made. In this study which was prepared according to qualitative research model, culture analysis pattern was used. As a result of the study, some words that did not exist in Dictionary Compilation were discovered. In addition, it was seen that some words compiled in previous studies were inaccurate. Finally, the different meanings of some of the words previously identified were also revealed. The compiled words indicate that the village of Yukari Koyunlu, which is connected to Savsat district, carries the characteristics of the eastern group dialects. The detection of the presence of some foreign words, especially Georgian, in the Yukari Koyunlu mouth gives us many clues about the history of this region.

Key Words: Artvin, Savsat, Yukari Koyunlu, Vocabulary

JEL Classification: Z13

GİRİŞ

“Göge komşu topraklar” olarak bilinen Artvin, Doğu Karadeniz’in güzel illerinden biridir. Köklü bir tarihî ve kültürel geçmişe, eşsiz doğal güzelliklere sahip olan Artvin’in doğusunda Ardahan, güneyinde Erzurum, batısında Rize, kuzeybatısında Karadeniz, kuzeyinde Gürcistan bulunmaktadır. Artvin ve çevresi oldukça köklü uygarlıkların yaşadığı bir bölgedir.

Artvin’in çevresinde yapılan kazılar, bu bölgede M.Ö. 2000 yıllarına ait bazı yerleşmelerin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Bölgenin M.Ö. IX. yüzyıldan itibaren Urartu Devleti’nin hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır. Klasik çağda Kolkhis adıyla bilinen yörede; Ksenophon, milattan önce IV. yüzyılda Kolkhlr, Makaronlar ve Taokhlr gibi birtakım kavimlerin yaşadığı bilinmektedir. Artvin, M.Ö. I. yüzyılda Pontus Krallığı’na katılmıştır. Artvin’in çevresinde Bizans egemenliği V. yüzyılın başlarında başlar. Halife

Hız. Osman döneminde 646'da İslam topraklarına katılan Artvin'in çevresi, Bizans ve İslam orduları arasında birkaç defa el değiştirmiştir (Tuncel, 1991, s. 420-421).

Artvin ve civarında daha önce de Türk boyları varlık göstermesine rağmen asıl Türk hâkimiyeti Selçuklular döneminde başlar. Bu dönemde Artvin yöresi Azerbaycan Atabekleri idaresinde bir uç beyliği şeklindedir. Osmanlı döneminde bu bölge yarı müstakil şekilde himaye altına alınmıştır. Kanuni döneminde ise Artvin ile Yusufeli'ni içine alan Livane sancağı kurularak Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmıştır. XI. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar sürekli olarak Türklerin elinde kalan Artvin, bu yüzyılda iki defa Rus işgaline uğramıştır. 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşmasına göre Artvin Ruslara bırakılmış, Artvin'in yeniden kazanılması 27 Şubat 1921 tarihinde gerçekleşmiştir (Tuncel, 1991, s. 420-421).

Artvin'in kuzeydoğusunda yer alan Şavşat ilçesi; güneydoğudan Ardahan, güneybatıdan Ardanuç, batıdan Borçka, kuzeyden ise Gürcistan toprakları ile çevrilidir. Yaklaşık 1.317 kilometrekarelik yüzölçümü ile Artvin'in ikinci büyük ilçesidir. Şavşat dağlık ve engebeli bir araziye sahiptir. Şavşat ilçe merkezinin rakımı 950 metredir. Rakım yüksek kesimlerdeki köylerde 2000 metreyi aşmaktadır (Özdede, 1990, s. 49-53).

Şavşat ilçesinin tarihini; Artvin, Çoruh boyu, Yukarı Kür, Güney Kafkasya yörelerinin tarihleri ile birlikte ele almak gerekir. Kırzıoğlu'nun aktardığına göre Gürcü kaynakları M.Ö. 4. asırda Bunturki ve Kıpçak isminde iki Türk kavminin Kür Nehri boyuna yerleştiğini yazmaktadır (Kırzıoğlu, 1992, s. 33). Ayrıca Şavşat'ın eski merkezi -bugün Veran-Kale denilen yer- olan Tukharis, Batı-Türkistan'da Tukharlar'ın yerleştiği bölgenin de adıdır (s. 54). Daha sonraları bu bölgeler Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir. Gerek Yavuz dönemindeki Trabzon Sancağı tahrir defterlerinden gerekse Kanuni zamanında tutulan Atabek-Yurdu Gürcistan Vilayeti defterlerinden anlaşıldığına göre 1267'den beri Kıpçak Ortodoks Türklerinden "Atabekler" sülalesi yarı müstakil olarak bu bölgede hüküm sürmüştür (Kırzıoğlu, 1976, s. 85).

Maçakhalet-Şavşat Sancağı Atabekliği 1479 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır (Kırzioğlu, 1992, s. 157). Osmanlı döneminde, 1878'e kadar Ardahan kazasının bir nahiyesi olan Şavşat, 23 Şubat 1921'de ilk merkezi Satlel (Söğütlü) olmak üzere Ardahan Sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Daha sonra aynı kanunla Artvin sancağına bağlanmış, kaza merkezi Satlel, Rabat (Yeniköy) diye adlandırılan bugünkü yerine nakledilmiştir. 1937 yılında da merkezi Dutlu olan İmerhev nahiye merkezi Meydancık'a (Diyoban) taşınmıştır (Parçalı vd., 1967, s. 46). Günümüzde Şavşat, 3 mahallesi ve 65 köyü olan bir ilçedir.

Bu köylerden biri ve eski adı Yukarki Süles olan Yukarı Koyunlu, ilçe merkezine 24 km. uzaklıktadır. Köy, Yalnızçam Dağları'nın bir kolu olan Satavala Tepesi'nin batı tarafına kurulmuştur. Köyün doğusunda Satavala Tepesi, batısında Aşağı Koyunlu ve Meşeli köyleri, güneyinde Kirazlı köyü vardır. Köy, hayvancılığa elverişli, geniş çayır ve otlak alanlara sahiptir. Kuzeyinde ayrıca Çoruh Nehri'ni de besleyen Masurat Çayı vardır. Köyün nüfusu 174'tür (URL 1). Köy halkı hayvancılıkla geçimini sürdürmektedir.

Yukarı Koyunlu köyünün bağlı olduğu Şavşat ilçesi Doğu grubu ağızlarının özelliklerini taşır. Karahan (Karahan, 2011), Artvin Merkez, Şavşat, Ardahan ve Yusufeli ilçelerinin ağızı ile Kars'ın Posof ilçesinin ağızını aynı alt grupta ele almış, bu ağızları Doğu grubu ağızları içinde değerlendirmiştir (s.91). Karahan'ın sınıflandırmasında Artvin'in diğer ilçeleri Kuzeydoğu grubu ağızlarında yer alır (s.110).

Kırzioğlu ise bu bölgede konuşulan Türkçeyi birinci şahıs zamirinin söylenişine göre "Ben Diyenler" (Yerli/Anadolu), "Ban Diyenler" (Şavşat-Posof-Ardahan-Hanak-Kurtkale ve Ahıskalı göçmenler/Kıpçak) ve "Men Diyenler" (Karapapaklar, İğdir-Tuzluca ve Gümrü ile Revan Muhacirleri/Azerbaycan ağızı) olarak sınıflandırır. Şavşat ve çevresinde Kıpçak Türkçesinin konuşulduğunu söyler (Kırzioğlu, 1992, s. VII). Ayrıca Kırzioğlu'nun sahada tespit ettiği bilgilere göre Artvin ilinin anadil bakımından durumu şöyledir: "Karadeniz kıyısında Khopa (Hopa) ve Arkhavi (Arhavi) ilçeleri kıyıları 'Lazlık'tır, dağ köyleri 'Hemşinlik'tir; Lazlar'ın ve Khopa-Hhemşenleri'nin yerli ve Türkçe ile karışık folklor dilleri vardır. Acara/Batum'a bitişik Borçka ilçesinin merkez bucağında 11,

Maradet/Muratlı bucağında 6, Murgul bucağında 8 ve Şavşat'ın batısında Borçka ile Acara'ya komşu İmirkhev/Meydancık bucağında 15 köy "Acar-Gürcü" diliyle konuşur. Artvin merkez bucağının Borçka'ya komşu 'Akhal-Daba' ve kısmen Yusufeli'nin Ögdem bucağındaki Bıçakçılar ve Yüksek Oba köylüleri evlerinde kısmen bu 'Acar-Gürcü' diliyle konuşurlar. Öteki ilçe ve köylerin hepsi, temiz ve yalnız Türkçe konuşurlar." (s. 167). Dolayısıyla Şavşat ağzı, Kırzioğlu'nun tasnifindeki 'temiz Türkçenin konuşulduğu ağızlardan' biridir.

Kırzioğlu (1992)'nin çalışmasının dışında yörenin ağız özelliği hakkında bilgi veren çalışma fazla değildir. Birkaç çalışmada Bläsing (2006), (2009), Güllüdağ (2009), yöre ağzında bulunan bazı kelimelerin etimolojisi üzerinde durmuşlardır. Yörenin ağzı üzerine bir yüksek lisan tezi yapılmıştır (Polat, 2000). Yörenin ağız özellikleri ve folkloru üzerine de birkaç kitap hazırlanmıştır Şenol (2015), Tokdemir (1993). Bu kaynaklardan sadece derlenen kelimelerin kontrolü için yararlanılmıştır.

1. YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Modeli

Nitel araştırma modeline göre hazırlanmış bu çalışmada kültür analizi deseni kullanılmıştır. Kültür analizine yönelik çalışmalarda amaç belirli bir grubun kültürünü tanımlama ve yorumlamadır. Bu nedenle araştırmaya katılan katılımcıların yazılı ve sözlü dil ve diğer kültürel öğeler bir araştırmanın çalışma alanları olarak belirlenebilir. Kültür analizi yaklaşımı ile araştırma yapan bir araştırmacının çalıştığı kültürü ve bu kültürün birey ya da gruplar üzerindeki etkilerini ayrıntılı ve derinlemesine anlayabilmesi için alanda çalışması gerekmektedir. Veri kaynakları genellikle bir kültürü oluşturan ve o kültürden etkilenen bireyler ya da gruplardır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 70-71).

1.2. Verilerin Toplanması

Araştırmada sahaya gidilip uzun süre sahada kalınmış ve köyde yaşamını sürdüren insanlarla görüşmeler yapılarak söz varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Görüşmelerde özellikle köyde uzun süre ikamet etmiş ve orta

yaşın üstündeki kişiler tercih edilmiştir. Görüşmelerde bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik durumu hakkında bilgi edinilmiş, yöreye ait özgün kelimeler tespit edilmiştir.

1.3. Verilerin Analizi

Derlenen kelimeler Derleme Sözlüğü'nde aranmıştır. Derlenen kelimeler “Derleme Sözlüğü'nde Olmayanlar”, “Derleme Sözlüğü'nde Olup da Farklı Anlam Taşıyanlar” ve “Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Varyantlar” şeklinde tasnif edilerek analiz edilmiş, çalışmaya dâhil edilmiştir. Kelimelerin kökenleri ilgili araştırma yapılmış fakat birçok kelimenin kökeni ile bir bilgiye ulaşamadığı için çalışmada köken incelemesine geniş ölçüde yer verilmemiştir. Çalışma Derleme Sözlüğü'ne yapılacak katkı ile sınırlandırılmıştır. Yöre ağzında yazı dilinde bulunmayan birtakım sesler de yer almaktadır. Bu sesler için şu işaretler kullanılmıştır: ğ “artdamak g sesi”, ħ “hırıltılı h sesi”, Ç “c-ç arası ses”, P “b-p arası ses”, K “k-g arası ses”.

2. BULGULAR ve YORUM

2.1. Derleme Sözlüğü 'ne Katkılar

2.1.1. Derleme Sözlüğü'nde (DS) Olmayan Sözcükler

başot: Hayvanlara kışlık yem yapılmak üzere çoğunlukla yaz ayının ortasında senenin ilk biçilen otu: Güzün biçilenine ise *kirman* (DS: 2880) denir. “*Köylüler bu seneki kuraklıktan dolayı başotun veriminden endişeli.*”

berf: Kar: “*Çocuklar, berf eridiği için ağız tadıyla kızaklarıyla kayamadılar.*”

bi minkin: Bir süre, bir miktar: “*Köylüler Ankara'dan gelen heyete bi minkin hayretle baktılar.*”

cıbılın ğabadayısı: Güçsüz, zayıf birinin kendinden daha güçlülere karşı mücadeleye girmesi sonucu söylenen alay içeren bir kınama ifadesi: “*Mahallenin en güçsüzü ama etrafındakilere cıbılın ğabadayısı gibi davranıyor.*”

cicip: Boncuk şeklindeki çam sakızı: “*Cicipleri bol bir çam ağacına rastladık.*”

Aslı Gürcüce olan kelimenin ön sesi ts'dir (Demiray, 2011, s.108). Bu kelime Artvin'de çiçip, sisip çisip gibi farklı şekillerde telaffuz edilmektedir (Demiray, 2011, s. 521, Şenol, 2015, s. 408).

ciyali: Kurtlu, böcekli (meyve için).

Kelimenin kökü olan *ciya* < Gürcüce *çia* “*solucan, kurtçuk*” (Arısoy, 2010, s. 486), Şavşat'ın Yavuz köyünde *çıyan*, Çayağzı köyünde ise *çıyan* biçiminde tespit edilmiştir (DS: 1249). Bu kelimeye DS'de “meyvelerde olan kurt” anlamı verilmiş, kelime “*Bu erik hep çıyanlı.*” örnek cümlesi ile tanıklanmıştır. Fakat tanık cümlede geçmesine rağmen *çıyanlı* kelimesi DS'de madde başı olarak yer almamaktadır. *ciya*, “solucan” anlamı ile Kars'ın Posof ilçesinde tespit edilmiştir. Kelimenin *çiya* biçimi Ardahan'da, *ciyakela* biçimi ise Artvin'in Şavşat ilçesinde aynı anlam ile kaydedilmiştir (DS: 990).

co: Seslenme ünlemi: “*Hele bize de bir bakın co!*”

Çoç ol-: Islanmak.

Birleşik kelimenin birinci unsuru, *çoç* biçiminde, “yaş, sulu” anlamı ile Şavşat ilçesinde tespit edilmiş, kelime için “*Şu odunlar hep çoç kesilmiş.*” örnek cümlesi verilmiştir (DS: 1255). Gümüşhane, Artvin, Erzurum, Tunceli ve Kars'ta *coc*, *coç*, *çoç* biçimleri ile tespit edilen bu kelime “bataklık” anlamını da taşımaktadır (DS: 993). Artvin ağzında ise bu kelimeye +IIk ekinin getirilmesi ile oluşturulan *çoçluğ* kelimesi “bataklık” anlamında kullanılmaktadır: “*Yağmurda uzun süre top oynayan çocuklar Çoc olmuştu.*” Güllüdağ'a göre Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *çoç/ çoç* kelimesi Gürcüceden geçmiştir (2009, s. 244). Dankoff, kelimenin Ermenice olduğu görüşündedir (1995, s. 100).

dada duda: Tatsız tuzsuz, vitamin değeri olmayan (yiyecek):

“*Kızcağız yemek hazırlamış ama hepsi dada duda.*”

ğınaturu: Yaban elması: “*Dün gece rüzgârda bütün ğınaturular yere serilmiş.*”

Kelime Artvin ağzında *kınadora* biçiminde görülmektedir (Tokdemir, 1993, s. 570).

ğodeta: Odun kırmak için kullanılan büyük kütük: “*Ğodeta olmadan odun kırmanın bir işkence olduğunu söylüyordu.*”

ğolilen-: Yuvarlanmak: “*Yaşlı adam aniden ğolilenmeye başladı.*”

ğeco: Ağaç yapılarında üst üste gelen ağaçların keşiştiği köşe: “*Evin ğecosunda gördüğü yılan aklından çıkmıyordu.*”

ğır: Oyunbozan, kavgacı: “*Mahallenin en ğır çocuğuydu.*”

ışğanla-: Dikilen fidanların filizlenmesi: “*Mart ayında yağan kar, fidanların işğanlanan kısımlarını dondurmuş.*”

Kelimenin *ışgan olmak* türevi, “herkese yayılmak, herkes duymak” anlamı ile Kars’ın Sarıkamış ilçesinde tespit edilmiştir (DS: 2562).

luğlan-: Olgunlaşmak (armut vb. meyveler için): “*Armutlar luğlanınca lezzeti daha da artar.*”

mesğal: Frenk üzümü: “*Bahçedeki mesğalleri tavuklar yiyince yaşlı kadın küplere bindi.*”

moÇi: Mersin üzümü: “*Bu sene yayla yolunda moÇiler boldu.*”

morbetluğ et-: Çocuğun ev ve köy işlerine yardımcı olması: “*Çelimsiz bir çocuktuk ama yaylada anneannesine her yaz tatiline morbetluğ ederdi.*”

morbet, Kars’ın Kağızman ilçesinde “evde az iş yapan çocuk” anlamı ile kaydedilmiştir (DS: 4598). Buradaki tespitimiz DS’deki açıklamanın yanlış olduğunu düşündürmektedir. DS’deki kelime kontrole muhtaçtır. Düşüncemiz doğruysa açıklamanın “... ufak tefek işleri yapan, ev işlerine yardımcı olan çocuk” şeklinde düzeltilmesi gerekir. Kelimenin *morbed* biçiminin Ahıska ağzında “8-12 yaşlarında ev veya çiftçilik işlerine yardımcı olan çocuk” (Demiray, 2011, s. 543) anlamını taşıması bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

muğariz ol-: Mahvolmak, yok olmak (ilenç olarak kullanılır): “*Sütü döken kediye muğariz olasin diye beddua ediyordu.*”

napisğal: Çıranın küçük parçaları, ağaç kıymığı: “*Sobadaki ateşin harlanması için napisğallere ihtiyacı olduğunu biliyordu.*”

PaPesela: İnce dilimler halinde kurutulmuş kabaktan yapılan yemek: “Annesi çocuğa sevmediği PaPasela yemeğini zorla yediriyordu.”

ruka: Hamuru fırına sürmek amacıyla kullanılan saplı, yuvarlak tahta tepsi: “Elindeki rukanın kayması sonucu genç kız hamuru yere düşürdü.”

salbaga: Baga adı verilen yemliklerin tek taraflı dizili olduğu ahır: “Yeni doğan danalar için salbagada yer yapılmıştı.”

sıKa: Küçük kızak: “Ali, ara tatilde kaymak için dedesinden ısrarla sıKa yapmasını istiyordu.”

tıhmela: Kızıllağaç: “Orman muhafaza memurları bu yıl tıhmelalar için kesim yasağı olduğunu köylülere duyurdu.

Gürcüceden alıntı olan bu kelime hakkında bilgi ve kelimenin Kartvel dillerindeki biçimleri için bk. Klimov, 1998, s. 8.

tikele-: Eti kuşbaşı doğramak: “Kurban etleri iki saat içinde evdekiler tarafından tikelendi.”

tike ve varyantları Anadolu ağızlarında yaygın bir kullanıma sahip olmasına rağmen (DS: 3228), tikele- fiili DS’de yer almamaktadır.

zavgela: Küçük kırmızı yemişleri olan bir tür bitki: “Köylülerden zavgela salamurası istedi.”

zitle-: Birine kin beslemek, birini düşman bellemek: “Köylüler köye yeni gelen imamı zitlemeye başlamışlardı bile.”

2.1.2. Derleme Sözlüğü’nde Olup da Farklı Anlam Taşıyan Sözcükler

ardaşan: Ağaç dallarından yapılan, fındık kırmaya yarayan bir araç: “Köyün en iyi ardaşan yapan kişisi Ahmet’in dedesiydi.”

Bu kelime, Artvin’in Şavşat ilçesinde “üzerinde odun yarılan ağaç” anlamı ile kaydedilmiştir (DS: 304).

bızıh-: Kaçmak: “Köy sıcağına dayanamayan danalar yaylaya doğru bızıhtı.”

bızık- kelimesinin DS’de üç anlamı yer almaktadır: 1. Sıkılmak, sıkışmak, bunalmak, 2. Acıkmak. 3. Oyunbozanlık etmek, mızımak, caymak, caydırmak. Köy ağzındaki *bızık*- fiili Mersin ağzında tespit edilmiş olan *vızık*- “savuşup gitmek” (DS: 4103) ile aynı kelime olmalıdır.

Çiçhola: İpe dizilmiş ceviz içi kümesi: “*Ninem titiz bir şekilde Çiçhoları ambara dizmeye çalışıyordu.*”

Şavşat’ın Yavuz köyünden gönderilen fişte kelime “ortadan kesilerek dizilip, fırında kurutulmuş armut” şeklinde tanımlanmıştır (DS: 1204). Artvin’de *çiçhol*, *çañçhula*, *çañçhura* gibi varyantları da bulunan bu kelime, sadece armudun ipe dizilmiş şekli için değil, diğer yemişler ve nesnelere ipe dizilmiş şekli için de kullanılmaktadır (Tokdemir, 1993, s. 637; Şenol, 2015, s. 405; Güllüdağ, 2009, s. 242).

hecillen-: Mahcup olmak: “*Kahvede yapılan şakadan dolayı misafirlerine hecillendi.*”

Kelime, Artvin’in Yusufeli ve Şavşat ilçelerinde, “utanmak, sıkılmak” anlamı ile kayıt altına alınmıştır. Türkiye’nin bazı illerinde *hecil düşmek* ve *hecil olmak* birleşik fiilleri de aynı anlamda kullanılmaktadır (DS: 2325).

ğaraPan: Mereğin ön kısmının tahta veya ağaçlarla uzatılması ile yapılan yan tarafları ve üstü kapalı, ön kısmı açık yapı: “*Köyün çocukları yağmurlu havalarda ğaraPanda oynuyorlardı.*”

Kars’ın Posof ilçesinde *garaban* “harman yerinde yapılan, üç tarafı duvarlı, bir tarafı açık büyük yapı” (DS: 1917), Şavşat’ın Yavuz köyünde *karapan* “samanlıkların önünde tınazı yağmurdan korumak için yapılan büyük saçak” biçimleri kayıt altına alınmıştır (DS: 2652). Kelime Ahıska Türkçesinde de bulunmaktadır (Demiray, 2011, s. 535). Bakınız: Gürcüce *gareubani* “dış mahalle, kenar mahalle, varoş” (Arısoy, 2010, s. 78).

ğışla: Hayvancılıkla uğraşanların köyden yaylaya çıkarken ve yayladan köye inerken bir süre konakladıkları yer. Köy ile yayla arasındaki konaklama yeri, ilk yayla: “*Bu sene ğışlada büyük bir yangın çıktı, birçok ğışla kullanılamaz halde.*”

Kışla, yazı dilinde bilinen anlamlarından başka Türkiye Türkçesi ağızlarında (TTA) “koyun ve keçi sürülerinin gecelediği ya da kışın barındıkları kapalı ağıl; köye yakın tarla” anlamlarını da taşımaktadır (DS: 2846).

naliya: Mereğin uzantısı olan *ğaraban* adlı yapının üst bölümünde bulunan, kışın hayvanlara yem olarak verilecek otun yığıldığı kısım, bölme. “*Merekteki ot bitince Ahmet Ağa naliyadaki otu kullanmaya başladı.*”

Kelime, Rize ve Artvin'den derlenmiştir. DS'de *naliya* için yapılan “bir çeşit ambar” tanımı yetersizdir (DS: 3235). Rize'de daha çok mısır ve darı saklamak için kullanılan bu yapının (bk. Bläsing, 2009, s.25-27) kullanılma amacı ve şekli Yukarı Koyunlu köyünde farklıdır.

peg: Açık arazide yağmurdan korunmak ve geceyi geçirmek için bir çukurun çevresine taşların dizilerek üzerinin ağaç dalları veya *bedevre* adı verilen ince tahtalarla kapatılması ile oluşturulan basit barınak: “*Yağmura yakalanan çoban geceyi pegde geçirdi.*”

peg ~ *peğ* kelimesinin TTA'daki en yaygın anlamı, “yapı yıkıntısı ve arsası” anlamıdır. *peğ*, *peh*, *pek* gibi birçok varyantı olan kelime, aynı zamanda “arsa; arsa ve tarla çıkıntısı; hendek; yazın koyunların sağıldığı çitle çevrilmiş yer, ağıl” anlamlarını da taşımaktadır (DS: 3420). Kelimenin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki varyantları için bk. Dankoff, 1995, s. 24.

jol / jolo: Ahududu, böğürtlen: “*Köyün kadınları reçel yapmak için jol/jolo topluyordu.*”

DS'de, Artvin'in Yusufeli ilçesinde tespit edilmiş olan *col* ve *cola* için “yabani çilek” açıklaması yapılmıştır (DS: 995). *Jolo* kelimesi Gürcücede “ahududu, ağaç çileği” anlamına gelmektedir (Arısoy, 2010, s. 85). Kelimenin *jola* biçimi aynı anlam ile Ahıska Türkçesinde de görülmektedir (Demiray, 2011, s. 534). Kelime, Ardanuç ağızında “böğürtlen” anlamını taşımaktadır (Şenol, 2015, s. 402).

2.1.3. Derleme Sözlüğünde Bulunmayan Varyantlar

bijo: Pelit ağacının kozalağı. “*Rüzgarın esmesiyle bijolar etrafa dağılıyordu.*”

Artvin'in Şavşat ilçesinden “kozalak” anlamında *bijiyo* kelimesi derlenmiştir (DS: 689). Kelime, Şavşat'ta *bujuja* (Polat, 2000: 152), Ardanuç'ta *bicico* (Şenol, 2015, s. 394) şeklinde tespit edilmiştir.

hegit: Suda pişmiş mısır tanesi. “Yaşlı kadının etrafındaki torunları *hegit* yemek için birbirlerini eziyorlardı.”

Şavşat'ın Yavuz köyünde kelime *hepit* biçiminde kayıt altına alınmıştır (DS: 2342). -p- > -g- veya ters yönde bir ses değişimi düşünülemeyeceğine göre bu kelime hatalı bir veridir. Koyunlu köyündeki *hegit* biçimi, *hedik* kelimesinin göçüşmeye uğramış şeklidir. Kelime Ardanuç ağzında *hegid* biçimindedir (Şenol, 2015, s. 439).

iskamli: Oturak, iskemle: “*İskamliden düşen amcanın kolu kırıldı.*”

Bu varyanta en yakın biçim Gümüşhane'nin Kelkit ilçesinde tespit edilen *iskemli* biçimidir (DS: 2556).

peçük: Tırpanın sap takılan yeri: “*Peçüğü gevşeyen tırpanı Vahip Usta'ya götürdüm.*”

Kelimenin *perçük* biçimi Şavşat'ın Yavuz köyünde kayıt altına alınmıştır (DS: 3428). *pöçük*, Şavşat'ın Çavdarlı köyünde “sap” anlamına gelmektedir (DS: 3465). Boyabat'ta *peçük*, “keçi kuyruğu” anlamını taşımaktadır (DS: 3419). Bu kelimelerin hepsi “uç, kuyruk” anlamına gelen ve TTA'da çok yaygın bir kullanıma sahip olan Ermenice *poç* (Dankoff, 1995, s.128) kelimesinden türemiş varyantlardır.

pisğa: Kibrit: “*Evde sobayı yakacak pisğa bile kalmamıştı.*”

Kars'ta *sıpışka* (DS: 3613) ve *pışga* (DS: 4647), Sinop'ta *bıçka*, Muş'ta *bışka*, Artvin'de *bisga* varyantları kayda geçirilmiştir (DS: 657). Bu kelimelerin hepsi Rusça *spiçka*'nın varyantlarıdır (Tietze, 1999, s. 28).

potlika: Cam şişe: “*Terekteki potlika düştü.*”

Bu kelime, Şavşat'ta “gazyağı şişesi” anlamını da taşımaktadır (Polat, 2000: 102). *potlika*, Kars'tan derlenen ve “kiloluk şişelere benzer şekilde tenekeden yapılma, tepesi ters huni, gövdesi silindirik biçiminde kap” anlamına gelen *budulga* (DS: 778) ile aynı kelime olmalıdır. Ahıska Türkçesinde de

görülen kelime, Rusça bir ödünçlemedir (Demiray, 2011, s. 310-311). krş. Gürcüce *bot'li* “*şişe*” (Arısoy, 2010, s. 47).

veşvela: Kertenkele: “*Köylülerin en çok korktuğu hayvan veşvelaydı.*”

Kelime, Şavşat’ın Yavuz köyünde *meşmela* biçiminde tespit edilmiştir (DS: 3173). Ardanuç ağzında *meşvela*, *moşvela*, *moşmola* gibi varyantlar da görülmektedir (Şenol, 2015, s. 485).

emetden: Aniden, birdenbire. “*Emetden, arabadan düştü.*”

TTA’da oldukça yaygın bir kullanım alanı olan kelimenin *amadan*, *amadandan*, *amadane*, *amededen*, *ameden*, *amedenden*, *amedene*, *âmıdın* varyantları mevcuttur (DS: 235).

şaşorti: Yayla işleri ile uğraşan kadın: “*Şaşorti bulamayınca bütün yayla işleri Hüseyin Amcaya kalmıştı.*”

Kelimenin *şaşort* biçimi, Şavşat’ın Yavuz köyünden derlenmiştir (DS: 3752). Türkiye Türkçesi ağızlarında farklı varyantları da görülen kelime Ermeniceden alıntıdır (Dankoff, 1995, s. 114).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Derleme çalışmaları, gerek bir bölgenin ağız özelliklerini ve söz varlığını ortaya koymak gerekse bölgenin başka kültürlerle ilişkisini tespit edebilmek için hayati bir önem taşır. Oğuz ve Kıpçak gruplarının karıştığı, yabancı kültürlerin etkisinin hissedildiği Artvin’de farklı ağız özellikleri ve zengin bir söz varlığı görülmektedir.

Çalışmada Derleme Sözlüğü’nde olmayan 29, Derleme Sözlüğü’nde olup da farklı anlam taşıyan 9, Derleme Sözlüğü’nde bulunmayan varyantlardan 9 olmak üzere toplamda 47 kelime ele alınmıştır.

Bu çalışmada elde edilen verilerin büyük bir çoğunluğu yabancı kökenlidir. Başot (baş+ot), cıbılın gabadayısı, tikele-, bızılı-, ğışla, kelimeleri Türkçedir. Birkaç kelimenin de Türkçe olup olmadığı tartışılabilir. Yapısı Türkçe unsurlardan oluşan kelimelerin sayısı yüzde on civarındadır. Kökü veya birinci unsuru yabancı olan, aldığı ekle veya yardımcı fiille Türkçeleştirilen hecillen-, muğariz ol-, zitle- vb. kelimeler de dâhil edilince

bu oran yüzde yirmiye aşmaktadır. Yabancı kökenli kelimelerin önemli bir kısmının Gürcüce olduğu görülmektedir: *cicip, ciya, Çoç, tıhmela, Çiçhola, garaPan, naliya, jol* kelimeleri Gürcüce'den alıntıdır. *gınaturu, godeta, ğeco, meshal, moÇi, morbet, napisgal, PaPesela, ruka* gibi birçok kelimenin kökeni tespit edilememiştir. Bu kelimelerin büyük bir kısmının bölgenin tarihî geçmişi ve coğrafyası göz önüne alınca Kafkas dillerine ait olduğu düşünülebilir.

Bu çalışmada yabancı kelimelerin fazla oluşu, zengin bir Türkçe söz varlığına sahip olan köy ağzında yabancı unsurların Türkçe unsurlardan fazla olduğu yanılığını doğurmamalıdır. Çünkü bu çalışma, Derleme Sözlüğü esas alınarak hazırlanmış, yöre ağzından derlenen kelimelerden sadece, Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan veya Derleme Sözlüğü'nde bulunup da ses veya anlam farkı taşıyan kelimeler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Köy ağzı ile Ahıska ağzı ve Kars, Ardahan ağızları arasında birçok ortak unsurun bulunması da göze çarpmaktadır. Kars, Ardahan ve Ahıska ağızlarının söz varlığı ile Yukarı Koyunlu köyünün söz varlığında birçok ortak kelime yer almaktadır.

Çalışmada Derleme Sözlüğü'ndeki bazı verilerin kontrol edilmesi ve düzeltilmesi gerektiği de ortaya konmuştur. Tespitlerimize göre Derleme Sözlüğü'ndeki *hepit* verisinin *hegit* olarak düzeltilmesi gerekir. DS'deki *morbet* kelimesi için yapılan tanım da kontrol edilmelidir.

Yörenin söz varlığını belirlemek ve Derleme Sözlüğü'ne katkı sağlamak için hazırlanmış bu çalışmada elde edilen söz varlığına dair veriler farklı bilimsel sahalardaki araştırmalara da kaynaklık edecek mahiyettedir.

KAYNAKLAR

- Arısoy, İ. (2010). *Gürcüce-Türkçe sözlük*. Ankara: TDK
- Bläsing, U. (2006) Türkiye Türkçesinin söz varlığından bir örnek: Kafkas dillerinden ödünç bazı sözcükler. *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 16, 141-151.
- Bläsing, U. (2009). Artvin yöresel sözlüğünden örnekler Türkiye Türkçesine etimolojik katkılar. *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 19, 17-31.
- Dankoff, R. (1995). *Armenian loanwords in Turkish*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden.

- Demiray, E. (2011). *Ahıska Türkleri Ağzı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Güllüdağ, N. (2009). Artvin ağızındaki Gürcüce kelimeler, *Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları çalışmayı bildirieleri 25-30 Mart 2008, Şanlıurfa*, 237- 249, Ankara: TDK
- Karahan, L. (2011). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: TDK
- Kırzioğlu, F. (1976). *Osmanlılar'ın Kafkas elleri'ni fethi (1451-1590)*. Ankara: Sevinç
- Kırzioğlu, F. (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Klimov, G. A. (1998). *Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Muvahhid, Z. (2010). *Artvin vilayeti hakkında ma'lûmât-ı umûmiye*. Hazırlayan: Prof. Dr. Muammer Demirel, Artvin: Artvin Yusufeli Belediyesi
- Özdede, D. (1990). *Karçal'dan Sahara'ya Şavşat*. Şavşat: Yeni Büyük Dağıtım
- Parçalı, Ç., Saral, H. ve Yıldırım, M. (1967). *Artvin il yıllığı*. Artvin: Güneş
- Polat, F. (2000). *Şavşat ve yöresi ağızları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri
- Şenol, S. (2015). *Ardanuç ağızı*. Bursa: Rota Barışçı
- Tietze, A. (1999). “*Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache*”. *Anadolu Türkçesinde Yunanca, Slavca, Arapça ve Farsça ödünçlemeler*. Hazırlayan: Mehmet Ölmez, İstanbul: Simurg
- Tokdemir, H. (1993). *Artvin yöresi folkloru*. Ankara.
- Turan, Z. (2006). *Artvin ili Yusufeli ilçesi Uşhum Köyü ağızı*. Ankara: TDK
- Tuncel, M. (1991). Artvin. *İslam Ansiklopedisi, III, 420-422*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (8. Baskı) Ankara: Seçkin
- URL 1: <https://savsat.bel.tr/koyler/yukari-koyunlu-koyu>